

Josip Mihaljević, *Kako je operirala UDBA? Operacija „Paromlin“ i sudbina Vinka Markovića, Zagreb; Vinkovci: Hrvatski institut za povijest; Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima, 2022., 432 str.*

Funkcioniranje sigurnosno-obavještajnog sustava komunističke Jugoslavije tema je koja i danas izaziva prijepore, kako u dnevno-političkim krugovima, tako i u hrvatskoj historiografiji pred kojom predstoje ogromni istraživački pothvati na obilnom arhivskom fondu koji je tek odnedavno postao dostupan povjesničarima u Hrvatskom državnom arhivu (HDA). Najnoviji istraživački poduhvat o problematici djelovanja Službe državne sigurnosti (SDS) na teritoriju Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) izašao je u obliku monografije 2022. godine pod nazivom *Kako je operirala UDBA? Operacija „Paromlin“ i sudbina Vinka Markovića* autora dr. sc. Josipa Mihaljevića u nakladi Hrvatskog instituta za povijest, čiji je sam autor djelatnik, te Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima. Sadržaj knjige sastoji se od dvanaest naslova: *Predgovor* (VII-IX), *Uvod* (1-11), *Istraga* (13-120), *Sud* (121-147), *Robija* (149-274), *Zaključna razmatranja* (275-311), *Prilozi* (313-406), *Summary* (407-408), *Izvori i literatura* (409-416), *Popis kratica i pokrata* (417-421), *Kazalo imena* (423-430) te *Bilješka o autoru* (431-432). Važno je za naglasiti kako je svako temeljno poglavlje podijeljeno na manja potpoglavlja koja će se detaljnije opisati u daljnjem tekstu ovog prikaza.

Ono što već na prvi pogled intrigira čitatelja je sam naziv knjige u kojem se ističe kolokvijalna kratica naziva jugoslavenske političke policije: UDBA (srp. *Uprava državne bezbednosti*). Iako ova monografija obuhvaća događaje koji se odvijaju sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, kada je Udba na teritoriju SRH nosila službeni naziv Služba državne sigurnosti nakon njezine reorganizacije 1966. godine, autor se ipak odlučio za korištenjem navedene najpoznatije kratice za ovu sigurnosnu službu koja zbog svojih represivnih metoda i danas izaziva prvenstveno negativne konotacije među stanovnicima na području bivše Jugoslavije.

Sama problematika iznesena je na ukupno 432 stranice, a knjiga pruža iscrpan pregled organizacije, metodologije i oblika rada najpoznatije jugoslavenske političke policije ispričanu kroz sudbinu jednog običnog pojedinca imena Vinko Marković koji je postao SDS-ovim objektom obrade sedamdesetih godina 20. stoljeća kao jedan od osumnjičenih i optuženih za postavljanje eksploziva u Paromlinskoj ulici 1975. godine u vrijeme posjete Josipa Broza Tita Zagrebu. Autor je kroz potresenu priču o sudbini Vinka Markovića prikazao kako i na koji način sigurnosno-obavještajni sustavi u nedemokratskim režimima djeluju na običnog pojedinca, njihovu obitelj te društvo općenito.

U *Predgovoru* autor se osvrnuo na problematiku pisanja knjige o djelovanju Udbe s obzirom kako su određeni akteri tih zbivanja, operativni djelatnici ili suradnici službe česta tema dnevno-političkog diskursa u hrvatskoj javnosti. Nadalje, opisuje kako je do priče o sudbini Vinka Markovića došao igrom slučaja kada ga je predsjednik Ogranak Matice hrvatske Vinkovci zamolio da pogleda dokumentaciju koju je dobio od obitelji Vinka Markovića na uvid. S obzirom na obilno neobjavljeno arhivsko gradivo o SDS-u, autor je došao do zaključka kako je priča Vinka Markovića idealna prilika za detaljan prikaz i analizu djelovanja SDS-a u promatranom razdoblju.

U drugom poglavlju *Uvod* autor iznosi pregled dosadašnjih pisanih izvora u kojima se spominje SDS-ova operativna akcija „Paromlin“, a prvenstveno se radi o djelima publicista te memoarima suvremenika čime navedena tema predstavlja velik historiografski potencijal s obzirom na nekorištenje primarnih izvora koji su tek odnedavno dostupni. Osim navedenog, autor

iscrpno opisuje i analizira primijenjenu metodologiju rada za ovu knjigu, posebice neobjavljeno arhivsko gradivo sačuvano u HDA i dokumentaciju iz privatne arhive obitelji Vinka Markovića na kojoj je temeljio svoje historiografsko istraživanje.

Priča o sudbini Vinka Markovića započinje trećim poglavljem *Istraga* koje se sastoji od petnaest potpoglavlja. U prvom potpoglavlju *Tko je Vinko Marković?* autor iznosi biografske podatke o Markoviću, od rođenja u Hercegovini, teškog i siromašnog djetinjstva, služenja vojnog roka, prvih radnih mjesta te dolaska u Vinkovce gdje je zasnovao obitelj i zaposlenja na mjestu rukovoditelja čuvarske i protugradne zaštite na kojem je radio do uhićenja u rujnu 1975. godine. Sve navedeno obogaćeno je fotografijama u boji iz Markovićeva dosjea te iz njegove obiteljske arhive. Sljedeći naslov *Vinko Marković dolazi pod lupu Službe* analizira njegov dosje od dana kada prvi put dolazi pod nadzor SDS-a te autor iznosi kontekst u kojem je Marković postao meta političke policije. Potpoglavlje *Početak operativne obrade* detaljno objašnjava djelokrug rada SDS-a, njegove operativne metode i sredstva koje su u zajedničkoj uporabi nazivani oblicima operativnog rada. Autor iscrpno pojašnjava oblike operativnog rada te mjere koje je služba koristila u svom operativnom radu pri praćenju i nadziranju na temelju „Pravilnika o radu Službe državne bezbednosti“ koji je bio na snazi u promatranom razdoblju. Ovo potpoglavlje na jasan način opisuje metodologiju rada SDS-a te čitatelju olakšava daljnje praćenje priče o Vinku Markoviću jer pojašnjava terminologiju koju je koristila služba. Jedna od tema koja svakako izaziva prijepor u javnosti bivših komunističkih režima je pitanje suradnika službi pa tako autor u potpoglavlju *Suradnici SDS-a* na temelju arhivske dokumentacije i dosadašnjih historiografskih istraživanja daje definiciju suradnika SDS-a te objašnjava kompleksan suradnički odnos temeljen na različitoj motivaciji, a navedeno povezuje s Markovićevom pričom u kojoj su suradnici službe odigrali važnu ulogu. U ostalim potpoglavljima autor iznosi kompleksnu analizu tijeka Markovićeva uhićenja, načina na koji su djelatnici SDS-a iznuđivali izjave od uhićenih sudionika te kako se odigravao cjelokupni istražni proces. Osim historiografskog pristupa navedenim događajima, autor je slikovito opisao Markovićev boravak u pritvoru koji izuzetno potresno djeluje na čitatelja zbog mučnih scena fizičke torture koje je Vinko Marković doživio od SDS-ovih djelatnika. U ovom poglavlju osim navedenih tematika, potpoglavlje *Terorizam i hrvatska emigracija* problematizira pojavu terorizma eksplozivnim napravama koja 1970-ih postaje popularna metoda ekstremnijih europskih i svjetskih organizacija u borbi za ostvarenje svojih političkih ciljeva. Tako autor iznosi kako je i jedan manji dio organizacija hrvatske političke emigracije pribjegavao nasilnim metodama kako bi stekao međunarodnu potporu za rušenje komunističkog režima u Jugoslaviji. Autor opisuje na koji način je komunistička vlast gledala na takvo djelovanje hrvatske emigracije i kako se suočavala s tom pojavom. Svakako jedno od ključnih potpoglavlja za razumijevanje cjelokupne priče o Vinku Markoviću je ono pod nazivom *SDS-ova operativna akcija „Paromlin“* u kojoj autor iznosi kronologiju događaja vezanu za eksploziju u Paromlinskoj ulici u Zagrebu te kako je Centar SDS Zagreb započeo s opsežnom akcijom kako bi otkrili i uhitili organizatore te osobe koje su sudjelovale u tom činu.

Sljedeće poglavlje *Sud* sastoji se od tri potpoglavlja: *Proces na Okružnom sudu u Zagrebu 1976. godine*, *Presuda Okružnog suda u Zagrebu* i *O eksploziji i sudskom procesu u medijima* u kojima autor podrobno analizira problematiku politički motiviranih sudskih procesa u kojima je sudjelovao SDS, a kakav je bio i proces u kojem se našao Vinko Marković. Kroz ovo poglavlje koje opisuje tijek sudskog procesa koji se vodio protiv Markovića, autor prikazuje na koji način funkcionira pravosuđe u totalitarnim režimima s obzirom kako su strukture u pravosudnom sustavu Jugoslavije većinski bile članovi Saveza komunista zbog čega nije bilo riječi o neovisnom

djelovanju pravosuđa. Također, u ovom dijelu knjige autor na temelju arhivske dokumentacije analizira kakvu je i koju ulogu imao SDS u samim sudskim procesima na primjeru procesa za eksploziju u Paromlinskoj. Kroz dokumente Okružnog suda u Zagrebu prikazan je tijek i sadržaj presude kojom je Vinko Marković osuđen na osam godina strogog zatvora te na koji način su mediji izvještavali o cjelokupnom slučaju Paromlinska.

Peto poglavlje *Robija* zauzima središnji dio monografije u kojoj autor kroz Markovićev slučaj izdržavanja kazne u kaznionici u Staroj Gradiški iznosi problematiku političkih zatvorenika u komunističkoj Jugoslaviji te daje prikaz funkcioniranja zatvorskeg sustava na teritoriju SRH. Tako se u ovom poglavlju mogu pronaći razni statistički podaci prikazani u tablicama o političkim osuđenima u SFRJ. Kroz svjedočanstva i memoare bivših zatvorenika u Staroj Gradiški vidljivo je kakvi su bili uvjeti zatvorskeg života u kojem se našao Vinko Marković, a iz Markovićeve dosjea u SDS-u te zatvorskeg dosjea prikazano je kako je i na koji način SDS i dalje nadzirao političke zatvorenike za vrijeme izdržavanje kazne. Također, u ovom poglavlju autor je obradio problematiku pitanja ljudskih prava u odnosu na položaj političkih zatvorenika u komunističkoj Jugoslaviji. Ostatak poglavlja obrađuje Markovićev boravak i svakodnevicu u zatvoru, borbu za dokazivanjem nevinosti te u konačnici, izlazak iz zatvora.

U poglavlju *Zaključna razmatranja*, autor se bavi ključnom tezom kako je SDS iscenirao slučaj u Paromlinskoj te kroz nekoliko točki gledišta razmatra navedenu mogućnost. Na kraju, autor detaljno opisuje organizaciju državne sigurnosti u komunističkoj Jugoslaviji prema zakonskim i podzakonskim aktima te argumentirano raščlanjuje tezu kako je Služba državne sigurnosti bila samo jedan od instrumenata komunističke vlasti sa svrhom očuvanja postojećeg represivnog poretka, a u svojoj ulozi čuvara poretka nije birala metode u svom radu.

Na kraju knjige nalaze se brojni prilozi iz arhivske dokumentacije o slučaju Paromlinska te iz osobnog arhiva obitelji Marković. Jednako tako, u popisu izvora i literature vidljivo je kako je autor uistinu iscrpno obradio zadanu tematiku koristeći bogat neobjavljen arhivski materijal i objavljene izvore te recentnu literaturu i onodobnu periodiku. Na samom kraju monografije nalaze se *Popis kratica i pokrata*, *Kazalo imena* te *Bilješka o autoru*.

Knjiga *Kako je operirala UDBA?* predstavlja uistinu izniman doprinos u istraživanju problematike funkcioniranja jugoslavenske političke policije. Kroz prikaz sudbine jednog pojedinca, autor je iznio nova saznanja o djelovanju sigurnosno-obavještajnog sustava komunističke Jugoslavije te postavio smjerokaz i temelje za daljnja historiografska istraživanja o povijesti Udbe.

Nikolina Mokricki

***Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, „Archive in Kroatien“. Spiegelungen. Jg. 17 (2022), Hft: 2. Regensburg: Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas LMU München; Verlag Friedrich Pustet, 270 str.**

Časopis Spiegelungen, koji izlazi od 2006. godine kao polugodišnjak te se smatra slijednikom novina „Südostdeutschen Vierteljahresblätter“ (1952. – 2005.), sada pod nakladom Instituta za njemačku kulturu i povijesti jugoistočne Europe pri Ludwig-Maximilians-Universität u Münchenu i naklade Friedrich Pustet, svoj drugi broj za 2022. godinu posvećuje tematski arhivima u Hrvatskoj. Podnaslov „Archive in Kroatien“ nalazi se u rubrici *Wissenschaft* (znanost), a sadržava ukupno 8 članaka na 92 stranice (str. 11-102). Ostatak rubrike posvećen je članci-